

Aleksandra Niemczyk-Zajac

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

ŚRODOWISKOWA PRACA SOCJALNA

ENVIRONMENTAL SOCIAL WORK

Streszczenie: Artykuł porusza tematykę teoretycznej środowiskowej pracy socjalnej, przedstawiając definicję, metody i ich wskazania, a także warunki sprzyjające stosowaniu środowiskowej pracy socjalnej. Celem niniejszej pracy jest ukazanie metody środowiskowej pracy socjalnej, która odnosi się także do pracy opiekuńczej i wspomagającej osoby potrzebujące wsparcia w środowisku w formie usług opiekuńczych.

Słowa kluczowe: środowiskowa praca socjalna, metody pracy środowiskowej, usługi opiekuńcze.

Abstract: The article discusses a detailed theoretical analysis of environmental social work, presenting the definition, methods and indications for the use of this method, as well as the conditions favorable to the use of environmental social work. The aim of this work is to present the environmental method of social work which relates to both social work and social work. But also for caring and supporting work for people who need support in the environment in the form of caring services.

Keywords: environmental social work, environmental work methods, care services.

Wprowadzenie

W polskiej tradycji metoda organizowania środowiska funkcjonowania człowieka jest ściśle związana z pedagogiką społeczną i opiekuńczą oraz aktywizacją społeczności przez szeroko pojętą działalność wychowawczą. Współcześnie szerokie podejście do metody środowiskowej wyróżnia osiem modeli pracy socjalnej prowadzonej tą metodą. Wśród nich najważniejszą stanowi opieka środowiskowa (*community care*), która polega na budowaniu i podtrzymywaniu sieci społecznych i wolontariatu, działań samopomocowych oraz realizowaniu usług opiekuńczych. Instytucje pomocy społecznej oraz organizacje pozarządowe stosują opiekę środowiskową w pracy z ludźmi starszymi, niepełnosprawnymi, dziećmi poniżej 5 lat. Środowiskowa praca socjalna szczególnie wskazana jest w przypadku pracy z osobami lub kategorią osób posiadających wspólne problemy, bez względu

na miejsce zamieszkania, na przykład: praca na rzecz seniorów, osób niepełnosprawnych, dzieci, samotnych matek, bezdomnych i innych grup potrzebujących wsparcia. Podstawową formą środowiskowej pracy socjalnej jest realizacja usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania danej osoby wymagającej pomocy.

Definicja pracy socjalnej

Termin „praca socjalna” funkcjonuje oficjalnie od roku 1917, kiedy to pojawił się w nazwie amerykańskiego stowarzyszenia National Conference of Social Work. Swoje początki praca socjalna zawdzięcza religii chrześcijańskiej, która upowszechniła ideę pomocy potrzebującym. Następnie na skutek zmian społecznych i ekonomicznych rosło zainteresowanie nią państw, co doprowadziło do powstania instytucji i stowarzyszeń charytatywnych, aż w końcu pomoc społeczna, a wraz z nią praca socjalna, stały się funkcją państwa. Początkowo praca socjalna nie miała charakteru zawodowego, jednak z czasem ewolucja form tej działalności doprowadziła do ukształtowania się zawodu pracownika socjalnego jako profesjonalisty w dziedzinie niesienia pomocy potrzebującym¹.

Międzynarodowa definicja pracy socjalnej przyjęta została przez Zgromadzenie Ogólne Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych w Montrealu w lipcu 2000 roku. Zgodnie z jej założeniami praca socjalna jest to zawodowa działalność, która promuje społeczne zmiany, rozwiązywanie problemów we wzajemnych ludzkich relacjach oraz wzmocnienie i wyzwolenie ludzi w celu osiągnięcia przez nich dobrostanu. Realizowana jest na rzecz pojedynczych osób, rodzin, grup oraz społeczności lokalnych. W nowej jej definicji fundamentalne znaczenie mają zasady praw człowieka i sprawiedliwości społecznej – praca socjalna występuje przeciwko barierom, nierównościom i niesprawiedliwości istniejących w społeczeństwach. Aby świadczyć holistyczną pomoc, wykorzystuje różnorodność doświadczeń, technik i praktyk, a do jej działań należą m.in.: poradnictwo, praca grupowa, praca społeczno-pedagogiczna, pomoc rodzinie i jej terapia, pomoc w uzyskiwaniu usług i dostępu do zasobów w społecznościach lokalnych, administrowanie placówkami pomocy społecznej.

W Polsce definicja pracy socjalnej została określona w ustawie o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku jako „działalność zawodowa, mająca na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmocnieniu lub odzyskaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków temu sprzyjających temu celowi”². Generalnie przyjąć można,

¹ K. Wódz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice 1998, s. 15.

² Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.), art. 6.

że praca socjalna jest profesjonalnym działaniem społecznym ukierunkowanym na pomoc jednostkom, grupom lub zbiorowościom realizowanym w określonej przestrzeni społecznej i czasie, niezależnie od tego, jaki przybiera charakter. Koncentruje się zwłaszcza na:

- skutecznym interweniowaniu na rzecz jednostek i grup najsłabszych, dyskryminowanych lub zmarginalizowanych z powodu niedostosowania, niepełnosprawności, ubóstwa, choroby etc.;
- sprzyjaniu efektywnemu, humanitarnemu i efektywnemu działaniu służb zapewniających jednostkom, grupom lub zbiorowościom środki, świadczenie i możliwości pomocy;
- wzmacnianiu w ludziach zdolności do rozwiązywania problemów, radzenia sobie w trudnych sytuacjach i rozwoju osobowego;
- doskonaleniu zdolności ludzi do prawidłowych stosunków i interakcji z innymi;
- tworzeniu nowych lub ulepszaniu istniejących systemów wsparcia, zapewniających pomoc i trafniej zaspokajających oczekiwania podopiecznych i klientów³.

W literaturze z zakresu pracy socjalnej występuje wiele różnych definicji pojęcia „praca socjalna”. Niezależnie od zróżnicowań interpretacyjnych można zauważyć cechy wspólne tego pojęcia:

- istotę pracy socjalnej upatruje się w sposobach poszukiwania przez jednostkę zaspokojenia swych potrzeb środowiskowych oraz w reakcjach środowiska na te potrzeby;
- w pojęciu tym podkreśla się rolę pracownika socjalnego, który wkracza w relacje pomiędzy jednostką i środowiskiem poprzez:
 - ♦ redukcję lub rozwiązywanie problemów, które narosły w dysfunkcjonalnych interakcjach jednostka – środowisko;
 - ♦ prewencja zagrożeniom wynikającym z dysfunkcjonalnych relacji jednostka – środowisko;
 - ♦ aktywizowanie i wspieranie ludzkiego potencjału, tak by możliwe było satysfakcjonujące życie jednostki w jej środowisku;
- polepszenie warunków życia lub pomoc w rozwiązywaniu problemów jednostki (grupy) w jej relacji ze środowiskiem może być realizowane poprzez:
 - ♦ poprawianie zdolności do rozwiązywania problemów i korzystania z własnych zasobów rozwojowych;

³ R.A. Skidmore, M.G. Thackeray, *Wprowadzenie do pracy socjalnej*, Warszawa 1996, s. 22.

- ♦ wykorzystanie naturalnego systemu wsparcia w najbliższym otoczeniu – pomoc ludziom w rozwijaniu i poprawie jakości ich kontaktów z rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami, kolegami z pracy;
- ♦ promowanie humanitarnego i efektywnego działania w systemach dostarczających ludziom środków i usług;
- ♦ włączanie ludzi w systemy, które dostarczają im środków, usług i szans rozwojowych⁴.

Ustawa o pomocy społecznej określiła zadania pracownika socjalnego, które wskazują na realizację następujących celów pracy socjalnej:

- ratowniczy – zapewnienie podstawowych warunków do życia tym, którzy są ich pozbawieni;
- kompensacyjny – zaspokajanie potrzeb indywidualnych, których jednostki nie mogą zaspokoić we własnym zakresie;
- ochronny – minimalizowanie negatywnego wpływu czynników, które nie mogą ulec zmianie;
- promocyjny – wspomaganie w rozwiązywaniu problemów i trudności w celu pomocy jednostkom i grupom w osiągnięciu bardziej satysfakcjonującego poziomu życia⁵.

Pracownik socjalny jest to więc „profesjonalista szczególnie odpowiedzialny za pracę z ludźmi, którzy są w pewien sposób słabsi, wyłączenie lub upośledzeni społecznie, i którego zadaniem jest wspieranie ich zdolności, tak aby potrafili zaspokajać własne potrzeby i umieli wykorzystywać swój potencjał⁶.

W pracy socjalnej wyróżnia się trzy podstawowe metody, wyodrębnione w zależności od rodzaju klienta:

- metoda prowadzenia indywidualnego przypadku – polega na wspieraniu człowieka znajdującego się w trudnej sytuacji i wiąże się z prowadzeniem przez pracownika socjalnego działań dwutorowych: bezpośrednich, czyli ukierunkowanych na klienta, oraz pośrednich, polegających na oddziaływaniu na klienta za pośrednictwem otoczenia, w którym funkcjonuje;
- metoda pracy grupowej – polega na spożytkowaniu grupy i stosunków wewnątrzgrupowych w celu rozwoju jednostki oraz dopomagania grupie w jej rozwoju;
- metoda środowiskowa (organizowania społeczności lokalnej) – polega na uruchomieniu stałej lub cyklicznej akcji, której podmiotem działania jest

⁴ Ch.D. Garvin, B.A. Seabury, *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*, Warszawa 199, s. 30–31.

⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r., o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.), art.

⁶ Ch. Beckett, *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, Warszawa 2010, s. 15.

określona grupa odbiorców. Metoda ta oznacza całościowe rozumienie środowiska lokalnego, pełną rejestrację jego problemów, kompleksowy system działań⁷.

Definicja środowiskowej pracy socjalnej

W odróżnieniu od innych metod pracy socjalnej (z jednostkami, małymi grupami, rodzinami) organizowanie społeczności skupia się na mobilizowaniu grup i zbiorowości terytorialnych do samodzielnego rozpoznawania swoich potrzeb i aktywnego udziału w poszukiwaniu sposobów ich zaspokojenia⁸.

Metodę środowiskową opisał Aleksander Kamiński, definiując ją jako: „ulepszanie sytuacji zjednoczonymi siłami organizacji publicznych i społecznych, mobilizujących wszelkie siły społeczne do działań w oparciu o wspólny plan, wypracowany przy pomocy odpowiednich badań kompleksowych”⁹. Zdaniem tego autora można wyróżnić wąskie i szerokie rozumienie metody środowiskowej. Wąskie ujęcie oznacza, że działania środowiskowe mają charakter interwencyjny, ratowniczy i są prowadzone przez jedną grupę lub instytucję wobec jednego wybranego obiektu czy problemu.

Wąskie rozumienie metody środowiskowej opisuje także Tadeusz Pilch wskazując, że metoda ta ma zwykle zastosowanie w odniesieniu do jednej grupy klientów (ludzi starych, chorych, osób niepełnosprawnych itp., np. olimpiada sportowa dla niepełnosprawnych) lub do jednej kategorii problemów (ubóstwa, bezrobocia itp., np. zabawa choinkowa i przygotowanie paczek świątecznych dla dzieci z ubogich rodzin)¹⁰.

Zasadniczym celem organizowania środowiska jest w każdym przypadku wspomaganie jego rozwoju, aktywizowanie, inspirowanie do pozytywnych zmian, przekształcanie wadliwych struktur i elementów, zachowań, postaw w tym środowisku. Podjęte działania odnoszą się nie tylko do ludzi, ale przede wszystkim do warunków, w jakich oni żyją. Ważnym zadaniem w procesie organizowania środowiska jest tworzenie wspólnoty w aspekcie integracji danego środowiska, budowania więzi emocjonalnych, sąsiedzkich, eliminowanie anonimowości, stwarzanie płaszczyzny kontaktów społecznych, wymiany i przepływu informacji o tym,

⁷ A. Banaszak-Dankowska, *Praca socjalna w środowisku lokalnym*, Warszawa 2005, s. 8.

⁸ *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*, red. K. Wódcz, B. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 15.

⁹ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1972, s. 124.

¹⁰ T. Pilch, *Metoda organizowania środowiska*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995, s. 266.

co dzieje się w danym środowisku. Wtórny cel organizowania społeczności jest kompensacja oraz stwarzanie możliwości samorealizacji i samorozwoju jednostek i grup wchodzących w skład danej społeczności¹¹.

Istota tej metody tkwi w rozwijaniu w ludziach poczucia przynależności do określonej zbiorowości i wzmocnieniu procesów identyfikacyjnych, które w perspektywie mogłyby sprzyjać motywacji prospołecznej i zachowaniom kooperacyjnym. Pracownik socjalny, który rozwiązuje problemy przy udziale społeczności – mieszkańców wsi, miasteczka czy osiedla powinien stosować takie metody, które będą akceptowalne przez większość zainteresowanych. Ulepszanie środowiska lokalnego powinno się wyrażać nie tylko w przeobrażeniach świadomości społecznej (nastawień, postaw, poglądów), ale przede wszystkim w konkretnych działaniach: w powoływaniu nowych, pozytywnych dla zbiorowości urzędzeń socjalno-kulturalnych, podejmowaniu inicjatyw samopomocowych, inicjowaniu działalności samorządowych itd. Zadaniem pracownika socjalnego w wypadku wyżej opisanej metody jest: koordynowanie poczynań różnych osób czy instytucji, zapewnienie przepływu informacji między osobami a instytucjami, stymulowanie i animowanie dobrowolnych uczestników działań aktywizujących, inspirowanie i wspieranie oddolnych inicjatyw¹².

Podstawowe metody pracy środowiskowej

W polskiej tradycji metoda organizowania środowiska jest ściśle związana z pedagogiką społeczną i opiekuńczą oraz aktywizacją społeczności przez szeroko pojętą działalność wychowawczą. W aktywizacji sił społecznych środowiska niepoślednią rolę przypisuje się właśnie pedagogowi społecznemu i pracownikowi socjalnemu, który ma nie tylko wyszukiwać siły ukryte w danym środowisku, ale i pobudzać siły mniej aktywne¹³.

W warunkach dużego zróżnicowania społeczno-kulturowego zbiorowości i rozproszenia codziennej aktywności mieszkańców perspektywy wykorzystania metody organizowania społeczności lokalnej ograniczone są do sytuacji, w której znajdzie się ważny dla wszystkich członków zbiorowości powód, zdolny przełamać partykularne interesy. Aby tak się stało, niezbędne jest tworzenie kanałów przepływu informacji, wymiany poglądów, myśli, opinii i ocen między mieszkańcami. Dlatego też organizowanie społeczności lokalnej powinno ułatwiać tę

¹¹ E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Olsztyn 2001, s. 121–122.

¹² A. Rutkowska, *Projekt socjalny w pomocy społecznej*, Bydgoszcz 2011, s. 39.

¹³ A. Olubiński, *Rola pracownika socjalnego w aktywizacji sił społecznych środowiska*, [w:] *Praca socjalna – w poszukiwaniu metod i narzędzi*, red. M. Orłowska, L. Malinowski, Warszawa 2000, s. 70.

wzajemną wymianę, ciągłe interakcje między mieszkańcami, przedstawicielami instytucji, organizacji społecznych, grup interesów, struktur samorządowych¹⁴.

Jedną z metod pracy środowiskowej jest eksperyment społeczny typu *action research*, czyli badanie przez działanie. Metoda ta stanowi specyficzne połączenie badania naukowego z działaniem praktycznym o charakterze aktywizującym, w którym badacze i badani występują wobec siebie jako równoprawni partnerzy; wspólnie budują plan badań i kontrolują ich przebieg; wymieniają na bieżąco doświadczenia i przemyślenia; analizują i wzajemnie oceniają własne wizje pożądanych zmian i propozycje rozwiązań¹⁵.

Inną metodą organizowania środowiska jest realizacja projektu (socjalnego lub pedagogicznego). Ogólne pojęcie projektu definiuje Anna Rutkowska jako „koncepcję, służącą organizowaniu działań lub działanie prowadzące do osiągnięcia zaplanowanego celu, zgodnie z wcześniej opracowanym planem i procedurą, przy użyciu dostępnych zasobów (czasu, zespołu, budżetu). Rezultatem projektu jest przewidywana zmiana”¹⁶. Celem projektu socjalnego jest natomiast rozwiązanie problemu społecznego lub poprawa funkcjonowania (zmiana warunków funkcjonowania) osób, grup, społeczności. Nie jest istotne, czy przedmiotem projektu będzie prowadzenie szkoleń, organizowanie czasu wolnego, modernizacja budynku, budowa czy remont placu zabaw – najważniejsze jest, że w wyniku jego realizacji poprawi się sytuacja osób, do których jest skierowany. Projekt socjalny to dynamiczny proces przebiegający w ogniwach (konceptualizacji – tworzenie wizji zmiany w oparciu o znajomość problemów osób, grup i społeczności, operacjonalizacji – uszczegółowienie celów do postaci zadań możliwych do zrealizowania w określonych warunkach, ewaluacji – ocena zrealizowania celów projektu i zmian, jakie nastąpiły w populacji, do której działanie zostało zwrócone. Jedną z ważniejszych cech dobrego projektu jest spójność pomiędzy realiami społecznymi (wynikającymi z odpowiedniego odnalezienia się w warunkach, jakie stwarza określony system społeczny i struktura relacji, oraz z adekwatnego zdiagnozowania problemu) a oczekiwaniami podmiotów projektu (adresatów i realizatorów działań). Spójność dotyczy także równowagi pomiędzy możliwościami a deklaracjami w zakresie celów działań¹⁷.

Kolejną metodą organizowania środowiska są akcje socjalne lub nawet formy mobilizacji społeczności lokalnych wokół organizacji imprez (olimpiad, konkursów, przeglądów, wieców), które są ważne z punktu widzenia rozwiązywania pewnych problemów aktywizacyjnych. Zazwyczaj akcje socjalne podejmowane

¹⁴ K. Wódz, op. cit., s. 155.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ A. Rutkowska, op. cit., s. 11.

¹⁷ Ibidem, s. 13.

są wówczas, gdy istnieje upośledzony odłam populacji, który powinien się zorganizować lub sprzymierzyć z innym, aby wywrzeć odpowiedni wpływ na szerszej pojętą społeczność w celu uzyskania zwiększonych zasobów i lepszego traktowania – zgodnie z zasadą sprawiedliwości społecznej¹⁸. Akcje socjalne polegają na organizowaniu się na rzecz pomocy lokalnym grupom i wywieraniu wpływu na struktury polityczne i biurokratyczne w środowisku. Mogą być realizowane w formie wieców, zbiórek, koncertów czy nawet demonstracji. W Polsce akcją socjalną na szeroką skalę jest np. Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy.

Metoda środowiskowa w wydaniu amerykańskim wywodzi się z tradycji demokratycznej partycypacji obywateli w rozwiązywaniu problemów społeczności. W USA u schyłku lat sześćdziesiątych Jack Rothman opisał trzy praktyczne modele *community work*:

- Model „A” – rozwoju lokalnego (*locality development*) – celem działania jest przywrócenie społeczności jako całości zdolności do samodzielnego rozwiązywania swoich problemów. Podstawową strategią działania jest aktywizacja jak największej liczby obywateli, grup, instytucji i skupienie ich wokół wspólnych celów i zadań. Służy ona zatem pobudzaniu zbiorowości do działań samorządowych i samopomocowych.
- Model „B” – planowania społecznego (*social planning*) – działania skoncentrowane na rozwiązywaniu konkretnych problemów społecznych, np. walki z ubóstwem, przestępczością, bezdomnością, analfabetyzmem itp. Podstawową strategią działania jest planowanie społeczne, realizowane głównie przez profesjonalne służby społeczne we współpracy z agendami rządowymi i samorządem lokalnym.
- Model „C” – akcji społecznej (*social action*) – celem działania jest zmiana zasad dystrybucji władzy lub zasobów na korzyść najbardziej upośledzonych grup społecznych. Podstawowa strategia działania polega na działaniach oddolnych grup upośledzonych pod jakimś względem, mobilizowaniu opinii publicznej i organizowaniu akcji nacisku na władze lokalne (lub centralne) w celu wymuszenia odpowiednich reform¹⁹.

Współcześnie szerokie podejście do metody środowiskowej prezentuje Keit Popple, według którego wyróżnić można osiem modeli pracy socjalnej prowadzonej metodą środowiskową.

- opieka środowiskowa (*community care*) – budowa bądź podtrzymywanie sieci społecznych i wolontariatu, działań samopomocowych; pracownik socjalny jest organizatorem i wolontariuszem, instytucja pomocy spo-

¹⁸ R.A. Skidmore, M.G. Thackeray, op. cit., s. 96.

¹⁹ *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*, op. cit., s. 101.

- łecznej stosuje opiekę środowiskową w pracy z ludźmi starymi, niepełnosprawnymi, dziećmi poniżej 5 lat;
- organizacja społeczności lokalnej (*community organization*) – doskonalenie koordynacji między różnymi instytucjami pomocy społecznej, np. utworzenie rady ds. wolontariatu;
 - rozwój lokalny (*community development*) – pomoc grupom w nabywaniu umiejętności społecznych dla poprawy jakości życia oraz aktywna partycypacja, np. tworzenie grup lokatorskich;
 - planowanie społeczne (*social/community planning*) – analiza warunków społecznych, określenie celów i priorytetów, realizacja i ewaluacja usług i programów;
 - edukacja środowiskowa (*community education*) – pomoc społeczna tworzy szkoły środowiskowe, zajęcia wyrównawcze, edukację dla wybranych grup, np. dla robotników, dorosłych kobiet itp.;
 - działanie środowiskowe (*community action*) – klasowa, skoncentrowana na konflikcie, bezpośrednia akcja na poziomie lokalnym; pracownik socjalny jest aktywistą, organizację stanowi np. akcja lokatorów czy ruch na rzecz praw socjalnych;
 - feministyczna praca środowiskowa – poprawa obsługi socjalnej, pomocy społecznej dla kobiet, zwalczanie nierówności; pracownik jest aktywistą, ułatwiającym podopiecznym nabywanie umiejętności, np. tworzone są centra terapii kobiet czy grupy zdrowotne kobiet;
 - antyrasistowska praca środowiskowa – celem jest pomoc grupom ofiar dyskryminacji rasowej²⁰.

Wskazania stosowania środowiskowej pracy socjalnej

Kryzys pracy socjalnej ma związek z wieloma różnymi czynnikami. Należy tu szczególnie wskazać na trudny charakter pracy: niejasność, a często brak standardów tej pracy; rozbieżność pomiędzy wymaganiami przełożonych a oczekiwaniami usługobiorców; wysokie koszty emocjonalne wspierania klientów; ograniczoną metodykę działania, tradycyjnie rozumianą jako metodę pracy z klientem, rzadziej z rodziną i grupą. Ta sytuacja jest pochodną szerszego zjawiska – braku elastyczności i efektywności polityki społecznej, w tym systemu pomocy społecznej.

²⁰ J. Krzyszkowski, *Analiza dotychczasowych doświadczeń (desk research) w obszarze pracy socjalnej i polityki społecznej*, Łódź 2013, s. 7.

W odpowiedzi na powyższe problemy wprowadzono nowe rozwiązania systemowe, które – poprzez zmianę celów oddziaływań pracowników pomocy – mają doprowadzić do pokonywania barier u klientów pomocy społecznej. Poprzez zmianę metod pracy działania te mają wpływać na skuteczność rozwiązywania problemów społecznych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i ryzykiem takiego wykluczenia. Dlatego też praca środowiskowa szczególnie wskazana jest w trzech przypadkach:

- praca ze społecznością lokalną zagrożoną wykluczeniem społecznym, na przykład z mieszkańcami terenów popegeerowskich, społecznościami blokowymi;
- praca ze społecznością problemową w tak zwanych miejscach problemowych, na przykład: w blokach socjalnych; w miejscach zamieszkania osób, które łączy jakiś wspólny problem (komuny narkomanów, uzależnionych itp.);
- praca z osobami lub kategorią osób posiadających wspólne problemy bez względu na miejsce zamieszkania, na przykład praca na rzecz seniorów, osób niepełnosprawnych, dzieci, samotnych matek, bezdomnych i innych²¹.

Podjmując działania inicjujące i animacyjne w środowisku, pracownik socjalny, pedagog lub też grupa współpracujących z nimi osób musi właściwie ocenić możliwości zintegrowania zbiorowości wokół określonego problemu lub działania. Możliwości te zależą od obiektywnej wagi danego zjawiska, natężenia patologii społecznej, braków w infrastrukturze społecznej, ale także od kulturowych cech zbiorowości i stopnia przywiązania poszczególnych grup mieszkańców do danego miejsca zamieszkania²².

Efektywna praca na rzecz społeczności lokalnej musi się odbywać w ramach tej społeczności, która zgłasza swoje zastrzeżenia i szuka sposobów oraz środków na realizację własnych pomysłów. Z kolei pracownicy socjalni, korzystając z zasobów instytucji, „wyczarowują” rozwiązania wspomagające miejscowe działania. Wskazaniem do stosowania pracy środowiskowej jest więc zarówno pomoc określonej grupie osób skupionej wokół problemu, jak i wspomaganie pomysłów lokalnej społeczności, gdyż największy zasób i potencjał stanowi bowiem zawsze czynnik ludzki po obydwu stronach – w instytucji i w społeczności lokalnej. Żadne pieniądze tego nie zastąpią.

Środowiskowa praca socjalna może odbywać się w sytuacjach tzw. normalnych, czyli w celu polepszenia realiów życia, ale może mieć charakter kryzysowy – gdy jakiejś grupie, rodzinie, wspólnotie dzieje się krzywda, kiedy ta grupa jest pozbawiona pełnego udziału w życiu społeczności – bo jest biedniejsza, słabsza,

²¹ M. Łuszczynska, *Program Aktywności Lokalnej – od pomysłu do działania*, Toruń 2012, s. 4–6.

²² A. Olubiński, op. cit., s. 70.

bo się boi, wstydy lub nie wie, jak rozwiązać swoje problemy. Takie sytuacje najczęściej uruchamiają współczucie oraz pomysły i motywację, zarówno w kwestii zmiany podejścia do problemu, jak i wsparcia wykluczonych osób, nielubianych grup, kłopotliwych członków wspólnoty²³.

Warunki sprzyjające rozwojowi stosowania środowiskowej pracy socjalnej

Poglądy Heleny Radlińskiej na istotę pracy socjalnej jako „wydobywanie sił z jednostki i wydobywanie sił z gromad ludzkich” czynią z niej prekursorkę metody środowiskowej pracy socjalnej. Po drugiej wojnie światowej praca ze społecznością lokalną nie znalazła w Polsce uznania porównywalnego do tego, jakim cieszyła się w krajach zachodnich. Nowy etap rozwoju metody środowiskowej nastąpił po 1989 roku, dzięki zmianom ustrojowym i decentralizacji władzy, urzęczywistnionej w ustawach o samorządzie gminnym (z 1990 roku), a następnie powiatowym i wojewódzkim. Dowodem na to jest włączenie się wielu ośrodków pomocy społecznej w program budowy Centów Aktywności Lokalnej, zainicjowany w 1997 roku przez Stowarzyszenie BORIS, a od 2000 r. realizowany przez Stowarzyszenie CAL. Promowany z pewną przesadą jako oryginalna metoda animacji środowiska lokalnego model CAL spotkał się z życzliwym przyjęciem zwłaszcza w tych ośrodkach (i środowiskach), w których brakowało wykwalifikowanej kadry pracowników socjalnych. Dla innych – a tych była i ciągle jest spora grupa – metoda CAL była czymś nowym²⁴.

Zainteresowanie pracą w środowisku znacznie wzrosło po 2008 roku dzięki projektom systemowym realizowanym przez ośrodki pomocy społecznej i powiatowe centra pomocy rodzinie w ramach Priorytetu VII Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013, w którym jednym ze stosowanych narzędzi mógł być Program Aktywności Lokalnej (PAL). Narzędzie to posiada dwa oblicza. Pierwsze – ideowe, w którym stanowi formalną realizację metody organizowania społeczności lokalnej. Z drugiej strony jest oblicze „projektowe”, związane z wpisaniem PAL w projekty systemowe, co prowadzi do konieczności spełnienia wielu wymogów formalnych, ogromu działań i konieczności opanowania wielu złożonych procedur i przepisów²⁵. Jednak w większości przypadków PAL nie wychodzi poza organizowanie różnego rodzaju wydarzeń takich jak festyny czy pikniki, czasem tylko inicjowane są przedsięwzięcia włączające ludzi w działania na rzecz swojego otoczenia, te ostatnie jednak o charakterze incydentalnym (np.

²³ M. Łuszczynska, op. cit., s. 6.

²⁴ *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*, op. cit., s. 30–31.

²⁵ M. Łuszczynska, op. cit., s. 4–8.

poprzez akcję sadzenia drzew czy sprzątaniami), bez prowadzenia kompleksowych i planowych działań²⁶.

Ostatnim akcentem w rozwoju metody organizowania społeczności lokalnej jest opracowanie ramowego modelu środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej, wypracowanego w ramach projektu systemowego 1.18 (POKL) *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*.

Podjęmowane w ramach organizowania społeczności lokalnej (OSL) działania mają na celu wyrównywanie szans przez wspieranie w rozwoju tych osób, rodzin, środowisk i grup, które znajdują się w najtrudniejszym położeniu, oraz przywrócenie najsłabszym ogniwom wspólnot lokalnych poczucia podmiotowości, kontrolowania własnego życia i sprawstwa (*empowerment*). W tym celu konieczne jest prowadzenie planowej, kompleksowej i długofalowej pracy środowiskowej, ukierunkowanej na samopomoc i samoorganizację marginalizowanych społeczności. Podstawę takiej pracy stanowi włączanie w proces zmiany społecznej mieszkańców oraz lokalnych organizacji i instytucji, w tym przedstawicieli samorządu terytorialnego. Stąd też tworzenie sieci współpracy i budowanie lokalnych partnerstw uznano za jedno z podstawowych narzędzi OSL. Celem działań realizowanych w ramach organizowania społeczności lokalnej jest zmiana układu sił na danym terenie przez wzmocnienie znaczenia społeczności, w szczególności zmarginalizowanych, zagrożonych społecznym wykluczeniem. Za cel ostateczny, do którego zmierza organizowanie społeczności lokalnej, należy uznać powstanie wspólnoty, co oznacza przełamanie izolacji oraz osamotnienia, zbudowanie lub odtworzenie więzi społecznych i sieci znajomości pomiędzy mieszkańcami²⁷.

W modelu organizowania społeczności lokalnej zadania pracownika socjalnego zostały zoperacjonalizowane w funkcję organizatora społeczności lokalnej. Funkcja ta jest związana z trzema środowiskowymi rolami zawodowymi: animatora lokalnego, organizatora sieci i lokalnego polityka społecznego.

Animator sam nie podejmuje działań, a jedynie stymuluje grupę do działania. Jest to zatem rola aktywna, ale nie dyrektywna. Animator pomaga ludziom poprzez edukowanie, inspirowanie, motywowanie, a także wspiera rozwiązywanie problemów i zaspokajanie potrzeb jednostkowych i społecznych, opierając się na współpracy, poszanowaniu poglądów i wzajemnym zaufaniu. Wśród jego zadań można wymienić wyszukiwanie wśród członków społeczności naturalnych liderów, inicjowanie zawiązywania grup sąsiedzkich i obywatelskich, tworzenie lokalnych koalicji wokół problemów do rozwiązania.

²⁶ *Program Aktywności Lokalnej – Nowa jakość w Pomocy Społecznej?*, red. J. Kowalczyk, Kraków 2012, s. 47.

²⁷ *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995, s. 266–267.

Organizator sieci lokalnych to typowa funkcja o charakterze mediacyjnym, pośredniczącym, będąca odpowiedzią na rosnące znaczenie poziomych więzi społecznych i relacji o charakterze sieciowym w zakresie samoorganizacji i komunikacji, które uzupełniają, a nawet zastępują tradycyjne formy organizacji życia publicznego oparte na więziach pionowych. Na rolę organizatora sieci lokalnych składa się ułatwianie zawiązywania relacji społecznych między członkami społeczności lokalnej, organizowanie sieci kontaktów i ułatwianie podejmowania działań wspólnotowych wokół wspólnych spraw i interesów społeczności.

Lokalny polityk społeczny natomiast prowadzi działania mające na celu organizowanie i prowadzenie spotkań z funkcjonującymi we wspólnocie grupami obywatelskimi i grupami interesu i współdziałanie z lokalnymi decydentami, politykami i liderami²⁸.

Przeprowadzone w 2010 roku badanie na próbie reprezentatywnej pracowników socjalnych dostarczyło wielu potwierdzeń na to, że pracownicy socjalni są zainteresowani działaniami aktywizującymi ukierunkowanymi na usamodzielnianie klientów oraz samoorganizację i rozwój społeczności lokalnych, a dostępne instrumenty tak zorientowanego działania (z różną częstością) już wykorzystują w codziennej pracy zawodowej²⁹.

Wdrażanie spójnej koncepcji na rzecz rozwoju organizowania społeczności lokalnej w ramach pomocy społecznej wymaga wprowadzenia zmian w przepisach ustawowych obowiązujących w tej sferze polityki społecznej. W szczególności muszą one dotyczyć ustawy o pomocy społecznej, która określa ramy funkcjonowania pomocy społecznej w Polsce:

- zmiany w ustawie powinny dotyczyć wskazania społeczności o charakterze terytorialnym oraz kategoryjnym jako podmiotów, na które, obok osób i rodzin, winny być ukierunkowane działania pomocy społecznej; OSL powinno ponadto zostać wpisane w ustawie jako zadanie własne gminy o charakterze obowiązkowym;
- przepisy ustawowe winny wskazać na zasadność tworzenia nowych struktur organizacyjnych w ośrodkach pomocy społecznej, do zadań których należałoby OSL;
- konieczne jest wskazanie nowej funkcji pracownika socjalnego jako organizatora społeczności lokalnej, łączącego w praktyce trzy podstawowe role: animatora, organizatora sieci społecznych i lokalnego polityka społecznego;
- wskazane jest dookreślenie zadań organizatora społeczności lokalnej w obszarze diagnozy, aktywizacji, integracji oraz edukacji;

²⁸ *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce, Między służbą społeczną a urzędem*, red. M. Rym-sza, Warszawa 2012, s. 208–210.

²⁹ *Ibidem*, s.222.

- w ustawie powinny zostać określone narzędzia i instrumenty aktywnej integracji, które mogłyby być wykorzystane w ramach OSL.

Równoległe ze zmianami prawnymi powinny także być podejmowane inne działania mające na celu jej możliwie szeroką implementację. Wskazane jest opracowanie przez ministra pracy i polityki społecznej programu resortowego wspierającego OSL. Program taki, uwzględniając założenia ogólne programów operacyjnych, mógłby obejmować wdrażanie standardów i dobrych praktyk wypracowanych równoległe we wszystkich zadaniach projektu systemowego *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*³⁰.

Usługi opiekuńcze jako pomoc w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych – rozmiary pomocy oraz jej zakres

Usługi opiekuńcze wynikają z przepisów ustawy o pomocy społecznej jako świadczenia niepieniężne. Ten rodzaj wsparcia przysługuje osobie samotnej, która z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn wymaga pomocy innych osób, a jest jej pozbawiona. Usługi mogą być przyznane również osobie, która wymaga pomocy innych osób, a rodzina, w tym także wspólnie niezamieszkujący małżonek, wstępni, zstępni, nie mogą takiej pomocy zapewnić. Usługi opiekuńcze obejmują pomoc w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych, opiekę higieniczną, zaleconą przez lekarza, pielęgnację oraz, w miarę możliwości, zapewnienie kontaktów z otoczeniem³¹.

Obowiązek świadczenia usług opiekuńczych jest zadaniem własnym gminy o charakterze obowiązkowym. Mogą one być świadczone przez osoby, które nie mają specjalistycznego przygotowania zawodowego, ale ich przygotowanie jest wystarczające do pomocy i wspierania osoby uprawnionej w bieżących sprawach i czynnościach dnia codziennego.

Zakres świadczonych usług, okres ich trwania oraz miejsce ich świadczenia określa w decyzji administracyjnej właściwy ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu świadczeniobiorcy ośrodek pomocy społecznej. Organem rozstrzygającym o tytule przyznania świadczenia jest kierownik ośrodka pomocy społecznej. Podstawę do wydania decyzji administracyjnej w tej sprawie stanowi rodzinny wywiad środowiskowy przeprowadzony przez pracownika socjalnego.

³⁰ *Ramowy Model Środowiskowej Pracy Socjalnej/Organizowania Społeczności Lokalnej. Dokument powstał w ramach projektu „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”, 2011, s. 73–76.*

³¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.), art. 50.

Każdorazowo ustala on: sytuację materialną, rodzinną, zdrowotną mającą wpływ na zakres świadczonych usług, na możliwość partycypacji podopiecznego w kosztach jednej roboczogodziny oraz na udział rodziny w sprawowaniu opieki. Natomiast rada gminy, w drodze uchwały, określa szczegółowe warunki przyznawania i odpłatności za usługi, szczegółowe warunki częściowego lub całkowitego zwolnienia od opłat oraz tryb ich pobierania. Oznacza to, że faktyczna odpłatność za 1 roboczogodzinę świadczonych usług nie jest ujednoczona i w gminach kształtuje się na różnych poziomach³².

Zakres usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania dla mieszkańców Bydgoszczy obejmuje:

- toaletę podopiecznego (mycie, czesanie, pomoc przy kąpieli, dbałość o higienę paznokci kończyn dolnych i górnych),
- pomoc przy ubieraniu się, zmiana bielizny osobistej i pościelowej,
- pościelenie łóżka,
- pomoc przy załatwianiu potrzeb fizjologicznych (odprowadzanie do toalety / zakładanie i zmiana pieluchomajtek),
- zapobieganie powstawaniu odleżyn,
- wykonywanie czynności pielęgnacyjnych zleconych przez lekarza przez przeszkolone i posiadające stosowne zaświadczenia opiekunki (układanie chorego w łóżku, pomoc przy zmianie pozycji ciała, pielęgnacja miejsc zmienionych chorobowo – smarowanie, wykonywanie i zmiana drobnych opatrunków, zakładanie kompresów i okładów, opróżnianie worka cewnikowego, podawanie leków, mierzenie temperatury ciała, tętna, ciśnienia, oklepywanie, wykonywanie inhalacji),
- zgłaszanie wizyt lekarskich i badań laboratoryjnych, realizacja recept,
- przygotowywanie posiłków (w tym jednego gorącego) lub produktów na pozostałą część dnia, z uwzględnieniem zalecanej diety / pomoc przy przygotowywaniu posiłków / dostarczanie gotowych posiłków,
- pomoc w spożywaniu posiłków przez podopiecznego, dbałość o higienę żywności oraz czystość naczyń stołowych i kuchennych,
- załatwianie w razie potrzeb spraw urzędowych podopiecznego, uiszczanie opłat, rzetelne i terminowe rozliczenie się z wydatkowanych środków,
- podtrzymywanie indywidualnych zainteresowań podopiecznego, organizowanie czasu wolnego i spacerów (w tym towarzyszenie w trakcie spacerów lub w drodze do urzędów, instytucji i placówek usługowych, stosownie do potrzeb podopiecznego),
- doprowadzanie do ośrodków wsparcia i odprowadzanie,

³² *Wybrane formy opieki i pomocy dla seniorów*, red. E. Kościńska, Bydgoszcz 2013, s. 72–73.

- przynoszenie opału, palenie w piecu,
- utrzymywanie w czystości pomieszczeń podopiecznego (z wyłączeniem ciężkich prac porządkowych), odkurzanie wg potrzeb,
- utrzymywanie w bieżącej czystości sprzętu codziennego użytku, w tym urządzeń sanitarnych,
- pranie bielizny osobistej i pościelowej lub zanoszenie do i odbiór bielizny z pralni,
- zakup artykułów spożywczych i innych niezbędnych w gospodarstwie domowym (np. odzież, obuwie, środki czystości),
- inne usługi opiekuńcze wynikające z rozeznaczonych potrzeb³³.

Świadczenie usług opiekuńczych realizowane będzie osobom, którym usługi te przyznano stosowną decyzją administracyjną, w wymiarze określonym w tej decyzji przez 7 dni w tygodniu w miejscu zamieszkania podopiecznego. Instytucje, które będą świadczyły usługi, zapewniają nieprzerwany i właściwy przebieg realizowanego zadania oraz wykwalifikowaną kadrę pracowniczą, pobierając odpłatności od podopiecznych³⁴.

Podsumowanie

Zasadniczym celem środowiskowej pracy socjalnej jest w każdym przypadku wspomaganie, aktywizowanie, inspirowanie do pozytywnych zmian, przekształcanie wadliwych struktur i elementów, zachowań, postaw w środowisku. Może odbywać się ona w sytuacjach tzw. normalnych, czyli w celu polepszenia realiów życia, ale może też mieć charakter kryzysowy – gdy jakiejś grupie, rodzinie, wspólnocie dzieje się krzywda, kiedy ta grupa nie ma możliwości pełnego udziału w życiu społeczności – bo jest biedniejsza, słabsza, boi się, wstydzi lub nie wie, jak rozwiązać swoje problemy. Często taką właśnie grupą są osoby starsze, dla których najbardziej adekwatną formę pomocy stanowią usługi opiekuńcze świadczone w miejscu zamieszkania. Umożliwiają one właściwe funkcjonowanie w dotychczasowym środowisku, pomimo ograniczeń w samodzielnym zaspokajaniu podstawowych i niezbędnych potrzeb oraz barier w integracji ze środowiskiem. Poprzez odpowiednie wsparcie w formie usług opiekuńczych powyższe bariery oraz ograniczenia powinny być niwelowane oraz powinny przyczynić się do za-

³³ Świadczenie usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania dla mieszkańców Bydgoszczy, Załącznik nr 2 do Zarządzenia Nr 53/13 Dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Bydgoszczy z dnia 4 listopada 2013 r., s. 2.

³⁴ Ibidem, s. 2–3.

chowania dotychczasowego poziomu życia osób starszych lub nawet do podniesienia tego poziomu.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak-Dankowska A., *Praca socjalna w środowisku lokalnym*, Warszawa 2005.
- Beckett Ch., *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, Warszawa 2010.
- Garvin Ch.D., Seabury B.A., *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*, Warszawa 1999.
- Golinowska S., *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych. Ocena działań instytucji*, Warszawa 2004.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1972.
- Kantowicz E., *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Olsztyn 2001.
- Krzyszowski J., *Analiza dotychczasowych doświadczeń (desk research) w obszarze pracy socjalnej i polityki społecznej*, Łódź 2013.
- Łuszczynska M., *Program Aktywności Lokalnej – od pomysłu do działania*, Toruń 2012.
- Olubiński A., *Rola pracownika socjalnego w aktywizacji sił społecznych środowiska*, [w:] *Praca socjalna – w poszukiwaniu metod i narzędzi*, red. M. Orłowska, L. Malinowski, Warszawa 2000.
- Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*, red. K. Wódz, B. Kowalczyk, Warszawa 2014.
- Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.
- Pilch T., *Metoda organizowania środowiska*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.
- Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce, Między służbą społeczną a urzędem*, red. M. Rymśa, Warszawa 2012.
- Program Aktywności Lokalnej – Nowa jakość w Pomocy Społecznej?*, red. J. Kowalczyk, Kraków 2012.
- Ramowy Model Środowiskowej Pracy Socjalnej/Organizowania Społeczności Lokalnej. Dokument powstał w ramach projektu „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”*, 2011.
- Rutkowska A., *Projekt socjalny w pomocy społecznej*, Bydgoszcz 2011.
- Skidmore R.A., Thackeray M.G., *Wprowadzenie do pracy socjalnej*, Warszawa 1996.
- Świadczenie usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania dla mieszkańców Bydgoszczy, Załącznik nr 2 do Zarządzenia Nr 53/13 Dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Bydgoszczy z dnia 4 listopada 2013 r.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm.).
- Wódz K., *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice 1998.
- Wybrane formy opieki i pomocy dla seniorów*, red. E. Kościńska, Bydgoszcz 2013.